

УДК 947.2:323.311

А. А. Дамарад, кандыдат гістарычных навук, старшы выкладчык (БДТУ)

АРЫСТАКРАТЫЯ БЕЛАРУСІ Ў ГЕНЕАЛАГІЧНЫХ ПРАЦЭСАХ РАСІЙСКОЙ ІМПЕРЫІ ХІХ СТАГОДДЗЯ

У артыкуле разглядаюцца асноўныя аспекты ўплыву арыстакратыі беларускіх зямель на генеалагічныя працэсы ў Расійскай імперыі з ХІХ ст. Раскрываецца яе роля і ўспрыманне ўладамі, а таксама яе вобраз у асяроддзі расійскага дваранства. Удзел арыстакратыі паказваецца на прыкладах найбольш вядомых дваранскіх сямей і іх прадстаўнікоў, акцэнтуюцца ўвага на набліжанасці да імператарскага двара. Па выніках артыкула зроблена выснова аб значнай ролі беларускай арыстакратыі ў названых працэсах.

In article the main aspects of influence of the aristocracy of the Belarusian lands on genealogical processes in the Russian Empire in the XIXth century are considered. Its role and perception the authorities of representatives of the Belarusian nobility, and also her image in the environment of the Russian nobility is shown. Participation of the aristocracy is shown on examples of the most known noble families and their representatives, the attention is focused on their proximity to an imperial yard. Following the results of article the conclusion is drawn on a significant role of the Belarusian aristocracy in the specified processes.

Уводзіны. Генеалогія прадугледжвае збор і сістэматызацыю звестак аб паходжанні, пераемстве і радстве сямей і фамілій. У такім кантэксце важнай падаецца роля беларускага дваранства ў генеалагічных працэсах Расійскай імперыі ХІХ ст. У чалавека, далёкага ад гісторыі, можа ўзнікнуць пытанне, наколькі гэтая роля была значнай, бо, сапраўды, параўнальна невялікая тэрыторыя з яе насельніцтвам не можа значна змяніць дэмаграфічную сітуацыю.

Асноўная частка. У вялікай еўразійскай краіне прадстаўнікі новадалучаных заходніх земляў разглядаліся як б'ольшыя «еўрапейцы», чым самі рускія. Для родаў, якія валодалі тытулам князя Свяшчэннай Рымскай імперыі, легітымізаваць яго ў Расіі можна было ці не аўтаматычна, паколькі ён карыстаўся вялікім аўтарытэтам і значэннем ў Еўропе. Характарызуючы адносіны царскай адміністрацыі да шляхты беларускіх зямель, В. В. Швед справядліва адзначаў, што «палітыка ўсіх цароў ад Кацярыны II да Аляксандра I была прадваранскай падобна палітыцы імператараў Аўстрыі ці каралёў Прусіі. Дзяржаўныя апараты трох захопнікаў зусім не зачыняліся перад добра народжанымі новымі падданымі. Феадальным паняццям, якім пакланяліся не толькі Расія, але і таксама Аўстрыя і Прусія, быў характэрны свойскі касмапалітызм, заснаваны на тым, што рыцарскі стан, як і манархі ўсіх краін, адчуваюць сябе пэўным сатаварыствам» [1, с. 103].

Князь Антоній Генрык Радзівіл у 1816 г. стаў намеснікам Вялікага княства Пазнанскага і нават парадніўся з прускім каралеўскім домам, ажаніўшыся з дачкой Фердынанда Людвіке, княгіне Прускай, маркграфіне Брандэнбургскай. Князь Фрэдэрык Вільгельм Радзівіл адзначыўся на вайскавай службе ў каралеўстве Прус-

кім. Ён камандаваў інжынернымі войскамі, меў званне генерала ад інфантэрыі. Увогуле, Радзівілы ўжо з ХVI ст. карысталіся тытулам князёў Свяшчэннай Рымскай імперыі (з 1518 г.), аднак ў 1541 г. гэтая лінія згасла. Другая галіна роду Радзівілаў атрымала гэты ж тытул «як князі на Олычэ і Нясвіжы» ад імператара Фердынанда 10 снежня 1547 г. Радзівілы, якія прынялі прускае падданства, пацвердзілі княжацкую годнасць толькі ў 1859 і 1861 гг. Звязана гэта з тым, што, нягледзячы на шлюбны саюз з прускім каралеўскім домам, апошні расчараваўся ў Радзівілах і адварнуўся ад іх [2, с. 325]. Нават у Расійскай імперыі княжацкі тытул Радзівілы пацвердзілі раней – 5 красавіка 1845 г. Трэба заўважыць, што гэтакі парадак атрымання дыпламаў зусім не тыповы, паколькі большасць арыстакратычных родаў былой Рэчы Паспалітай у выпадку пацверджання імі сваіх тытулаў за па-за межамі Расійскай імперыі рабілі гэта раней, чым у ёй.

Дарэчы, і ў Расіі імператарскі дом таксама адварнуўся ад Радзівілаў, паколькі герой беларускай гісторыі князь Дамінік Радзівіл актыўна ўдзельнічаў у вайне на баку Напалеона Банапарта. Выключэннем стала Алена Радзівіл, жонка Міхала Гераніма Радзівіла, якая з фанатычнай прыхільнасцю ставілася да Аляксандра I, праўдападобна была ў яго закаханая. А. Радзівіл з варожасцю ставілася да французскіх войскаў, сынам пісала, што «цэлае іх бярэмя звалілася цяпер на нас, бо гэта для нас бітва, якую вядуць коштам нашым». Пасля стварэння Царства Польскага пісала: «Мы – палякі пад скіпетрам анёла-караля» [3, с. 392].

Прыкладам адпаведных і супрацьлеглых працэсаў у дачыненні да беларускай арыстакратыі можа служыць жыццё князя Льва Людвігавіча

(Гераніма Лявона Дамініка) Радзівіла, асабісты лёс якога адлюстроўвае, як змяняліся адносіны да шляхты беларускіх зямель у залежнасці ад асобы манарха. Год пачатку службы Гераніма Лявона (1825) супаў з узыходжаннем на расійскі трон Мікалая I. Пакуль гэты Радзівіл быў толькі юнкерам Гродзенскага лейб-гвардзейскага гусарскага палка, ягоны лёс з імператарскай асобай не перасякаўся. Падчас паўстання 1830–1831 гг. ён ваяваў на баку расійскіх войскаў, штурмаваў Варшаву. У чыне паручыка атрымаў ордэн Св. Уладзіміра 4-й ступені «за смеласць і мужнасць». Праз год стаў ужо проста флігель-ад'ютантам Мікалая Паўлавіча. Пры двары імператара Геранім Лявон Радзівіл пазнаёміўся са старэйшай за яго на два гады княжнай Сафіяй Урусавай, на якой ажаніўся ў лютым 1833 г. Здавалася, кар'ерны рост і прыхільнасць манарха Радзівілу былі забяспечаны, тым больш што дзякуючы сваёй блізкасці да двара ён здолеў ачысціць ад даўгоў бацькоўскія маёнткі. Аднак любіміца Мікалая I Сафія мела рэпутацыю ягонай хананкі. Да тае пары, пакуль яе законны муж гэта цяпеў, яго кар'ерны рост не спыняўся. У 1844 г. Г. Л. Радзівіл атрымаў званне палкоўніка, а калі пачалася Усходняя вайна, ён у званні генерал-маёра камандаваў рэзервавай уланскай дывізіяй у Крыме. Але калі пасля вайны Г. Л. Радзівіл у атмасферы скандалу развёўся з жонкай, яго кар'ера абарвалася. Ён пакінуў імператарскі двор і адгэтуль трымаўся ад яго далёка. У 1857 г. Аляксандр II прымусяў Г. Л. Радзівіла прадаць вялікаму князю Мікалаю свой буйны маёнтak недалёка ад Барысава. Жыў гэты Радзівіл у Варшаве, а з 1863 г. літаральна засыпаў Санкт-Пецярбург скаргамі, што яго маёнтak абкладаюць кантрыбуцыяй, крыўдзяць яго, вернага падданага Расійскай імперыі. Канчаткова расчараваўшыся ў расійскім двары, у 70-х гг. XIX ст. перадаў усе свае ардынацыі і алаідальныя маёнткі свайму стрыечнму брату Антонію Радзівілу за пажыццёвую рэнту 40 тысяч рублёў у год, пакінуў Расійскую імперыю. Памёр Геранім Радзівіл у Парыжы, не пакінуўшы нашчадкаў.

Яшчэ адным прадстаўніком арыстакратыі, удзел якога ў генеалагічных працэсах набыў значны характар, быў Францішак Ксаверый-Станіслаў Любамірскі, адзін з найбагацейшых магнатаў Рэчы Паспалітай. Ён адзначаны на вайскавай службе, з 1777 г. – генерал рускіх войскаў, камандзір Тамбоўскага палка. Праўда, неабходна адзначыць, што са службай Ф. К. С. Любамірскага звязаны цікавы факт. Падчас ягонай службы было выдзена сакрэтнае прадпісанне «о командировании Ф.-К. Любомирского к дивизии или в иное место, но с исключением пребывания в столице, так как он много врет» [5,

с. 151]. Яго сыны Канстанцін і Яўгеній таксама служылі ў войску, прычым старэйшы – Канстанцін – стаў генерал-ад'ютантам імператара Аляксандра I.

Князь Ксаверый-Станіслаў Любамірскі пакінуў пасля сябе дзевяць дзяцей – 5 дачок і 4 сыноў – ад трох жонак. Жонкамі яго паслядоўна былі Антуанета Патоцкая, Тэафіла Ржэвуская, і, нарэшце, Марыя Львоўна Нарышкіна, якая знаходзілася ў сваяцтве з самой дынастыяй Раманавых [6, с. 29]. Шлюб з апошняй яскрава паказвае, якім чынам адбываўся працэс інтэграцыі магнатаў былой Рэчы Паспалітай у склад дваранства Расійскай імперыі. Парадніўшыся з домам Нарышкіных, Ксаверый Любамірскі ўвайшоў у кола вышэйшай расійскай арыстакратыі. Мусіць, менавіта дзякуючы гэтаму ягоны сын Канстанцін пазней увайшоў у свет манарха.

У выключных выпадках асабістыя заслугі прадстаўнікоў пэўных беларускіх родаў перад расійскім ўладамі дазвалялі ім увайсці ў склад вышэйшай імперскай арыстакратыі. Так здарылася, у прыватнасці, з родам Святаполк-Мірскіх. Паходзіў гэты род з шараговай шляхты Браслаўскага павету, прычым ніхто з ягоных прадстаўнікоў не меў ні тытулаў, ні ганаровай прыстаўкі да прозвішча – гэта былі проста Мірскія. Аднак з XVII ст. яны пачынаюць прэтэндаваць на княжацкі тытул, звязваючы сябе з князямі Святаполк-Чацвярцінскімі [7, с. 204]. У Расійскай імперыі Тамаш Тэафіл Ян Святаполк-Мірскі карыстаўся пратэкцыяй М. М. Навасільцава, з дапамогай якога ў 1825 г. быў абраны паслом на сейм. Яшчэ раней, у 1821 г., Сенат Царства Польскага прызнаў за Тэафілам Мірскім і яго нашчадкамі княжацкі тытул. У Расіі зацвярджэнне ў княскай годнасці роду Святаполк-Мірскіх адбылося 18 красавіка 1861 г., калі Імператар Аляксандр II «высочайшим указом» пацвердзіў тытул за Т. Т. Я. Святаполк-Мірскім і яго сынамі «без предъявления документов на сей титул, утраченных во время польской войны 1831 г.» [8, с. 2–3]. С. В. Думін і В. С. Пазднякоў сыходзяцца на думцы, што такое прызнанне адбылося дзякуючы набліжанасці сына Тамаша Тэафіла Яна Святаполк-Мірскага Дзмітрыя Іванавіча да манарха і ягоным заслугам у якасці вайскоўца. Пачаўшы вайсковую службу на Каўказе ў 1841 г., Д. І. Святаполк-Мірскі даслужыўся да генерала ад інфантэрыі, асабліва вызначыўшыся пры ўзяцці ў 1859 г. аула Гуніба і захопе ў палон Шаміля [6, с. 204]. Нельга абысці ўвагай і шлюб Дзмітрыя Іванавіча з Соф'яй Якаўлеўнай, князеўнай Арбеліані. Гэты факт сведчыць аб тым, што род Святаполк-Мірскіх прымаў у вышэйшых колах арыстакратыі Расійскай імперыі як роўны, дастойны княжацкага тытулу дом.

У адрозненні ад «псеўда-князеў», як называў Святаполк-Мірскіх Ю. Вольф, род князеў Святаполк-Чацвярцінскіх быў запісаны ў пятую частку радаводнай кнігі Гродзенскай губерні. Гэта тыя самыя князі, ад каго нібыта пайшлі Святаполк-Мірскія. Аднак, у адрозненні ад апошніх, Святаполк-Чацвярцінскія, па паведамленню С. Васільевіча, сапраўды паходзяць ад князя Аляксандра Юр'евіча Святаполка, які валодаў маёнткам Чацвярня. Ён быў з ліку славытых Рурыкавічаў. У 1843 г. шталмайстар Барыс Антонавіч Святаполк-Чацвярцінскі быў прызнаны разам з нашчадкамі ў княжацкай годнасці. Ягонае роднае сястра была замужам за Д. Л. Нарышкіным, які займаў пры імператарскім двары пасады гофмаршала, камергера і обер-егермайстра. Гэты сваяк зноў зацверджаных князеў Святаполк-Чацвярцінскіх не дажыў да часу пацверджання іх тытула, але можна не сумнявацца, што Нарышкін паспрыў гэтак пацверджанню.

Адной з асобаў, якія змаглі адаптавацца ў новых умовах, быў князь Ксаверый Францавіч Друцкі-Любецкі. Ён паходзіў са старажытнага княжацкага дому Рурыкавічаў. Ксаверый Друцкі-Любецкі ў 1812, 1815–1817, 1825–1834 гг. быў прадвадзіцелем дваранства Гродзенскай губерні, з 1824 г. – міністрам фінансаў Царства Польскага і нават членам Дзяржаўнага савета Расійскай імперыі (з 1833 г.). Ён у розныя гады быў віленскім і мінскім цывільным губернатарам, меў генеральскі «стацкі» чын тайнага саветніка. За адданую службу князь Друцкі-Любецкі стаў кавалерам ордэнаў Св. Аляксандра Неўскага, Св. Уладзіміра 1-й ступені, Св. Ганны 1-й ступені. Ён быў вядомы не толькі ў Расійскай імперыі, але і «славился во всей Европе», пацверджаннем чаму з'яўляюцца атрыманыя ім прускі ордэн Чырвонага Арла і аўстрыйскі ордэн Леапольда 1-й ступені. Вызначыўся Ксаверый Друцкі-Любецкі і як член масонскай ложы. Цікава, але дабіцца канчатковага прызнання княжацкага тытула для сваёй сям'і ў Расіі ён так і не змог. Толькі праз пяць год пасля яго смерці ўказам ад 24 студзеня 1851 г. дазволена ў Расійскай імперыі карыстацца княжацкім тытулам сваякам князя Ксаверыя [8, с. 11].

Найбольш паказальнымі прыкладамі ролі дваранства Беларусі ў генеалагічных працэсах Расіі з'яўляюцца шлюб Стэфаніі, дачкі Дамініка Радзівіла, з Людвігам Леанам Вітгенштэйнам і шлюб князя Ксаверыя Любамірскага з Марыяй Львоўнай Нарышкінай. Калі першы з іх адбыўся з дазволу Аляксандра I і зрабіў Вітген-

штэйнаў адным з найбольш буйных землеўласнікаў у Беларусі, адначасова ператварыўшы Стэфанію Радзівіл у расійскую «барышню», то другі адкрыў прамы доступ князю Любамірскаму ў кола вышэйшай расійскай арыстакратыі. М. Л. Любамірская была дачкой камергера Льва Аляксандравіча Нарышкіна, а сярод яе сваякоў неабходна згадаць Наталлю Кірылаўну, другую жонку цара Аляксея Міхайлавіча, маці Пятра I. Відаць, таксама і дзякуючы гэтакім старэйшым сынам ад Ксаверыя Любамірскага, Канстанцін, стаў генерал-ад'ютантам імператара Аляксандра I. Яшчэ адзін княжацкі дом з беларускіх зямель таксама парадніўся з сям'ёй Нарышкіных. Брат Марыі Львоўны Дзмітрый Львовіч быў жанаты на князеўне Марыі Антоўны Святаполк-Чацвярцінскай, якая была фаварыткай Аляксандра I [7, с. 34].

Заклучэнне. Такім чынам, арыстакратыя Беларусі займала важнае месца ў генеалагічных працэсах Расійскай імперыі, адыгрывала вядучую ролю ў еўрапезацыі дваранства. Менавіта генеалагічныя сувязі паміж беларускай і расійскай арыстакратыяй дазваляюць казаць пра іх сумесную інтэграцыю.

Літаратура

1. Швед, В. В. Паміж Польшчай і Расіяй: грамадска-палітычнае жыццё на землях Беларусі (1772—1863) / В. В. Швед. – Гродна: ГрДУ, 2001. – 415 с.
2. Тышковский, М. История Польши / М. Тышковский, Я. Кеневич, Е. Хольцер; пер. с пол. – М.: Весь мир, 2004. – 544 с.
3. Polski slownik biograficzny. Tom 28. – Warszawa–Krakow: PAN, 1973. – 370 с.
4. Екатерина П. Аннотированная библиография публикаций / сост. И. В. Бабач, М. В. Бабач, Т. А. Лаптева. – М.: Рос. полит. энцикл., 2004. – 928 с.
5. Долгорукий, П. В. Российская родословная книга: в 4 ч. / П. В. Долгорукий. – Ч. 3. – СПб., 1856. – 368 с.
6. Дворянские роды Российской империи: в 10 т. / авт.-сост. П. Гребенский [и др.]. – Т. 2. – СПб.: ИПК «Вести», 1993. – 262 с.
7. Dunin-Borkowski, J. Almanach blekitny. Genealogie zyjących rodów polskich / J. Dunin-Borkowski. – Lwow, 1908. – 767 s.
8. Васильевич, С. А. Титулованные роды Российской Империи / С. А. Васильевич. – СПб., 1910. – 498 с.

Пастыніў 15.03.2013